

УДК 331.109.32(497.11)''1815/2006''

DOI: 10.5937/pr83-56748

Оригинални научни рад

Политичка ревија

1/2025.

Vol. 83

стр. 213-230

Горан Д. Матић*

*Канцеларија Савета за националну безбедност
и заштиту тајних података, Београд*

ПОБУНЕ, БУНЕ, ЗАВЕРЕ, НЕМИРИ И ПРОТЕСТИ У СРБИЈИ ОД 1815. ДО 2006. ГОДИНЕ

Сажетак

Побуна, буна, устанак, као и грађански протести и немири су често знак дубоке подељености и кризе у друштву и могу довести до значајних политичких промена, али и до дуготрајних конфликта и нестабилности. Када посматрамо политичку сцену Србије, од настанка модерне државности 1815. године, па до распада Државне заједнице 2006. године можемо констатовати да је она била прожета побунама, протестима, ослободилачким и светским ратовима, сменама државних уређења и политичких система што је нужно оставило и последице на српску политичку мисао, али и науку. На крају, можемо закључити да су побуне, буне, завере, немири и протести који су се догодили током XIX века оставили печат на националном идентитету Срба као нације, како позитиван, тако и негативан, а нарочито у култури, политичкој теорији, као и у уставном и кривичном праву.

Кључне речи: политика, безбедност, историја, политичко насиље, побуна, завера

* Имејл адреса: goran.matic@nsa.gov.rs; ORCID: 0000-0001-8443-5797.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У српском језику реч или појам побуна има значење опирања, кочнице, буне, бунта и устанка или је у корелацији са појмом протестовања. Када разматрамо појам побуна у смислу политичких и правних наука, он представља у најширем смислу чин одбацивања, супротстављања или негирања нечије власти или ауторитета, од лица која су подвргнута тој власти. Дакле кључан појам за анализу појма побуне представља и термин трансгресија (од лат. *transgressio* – прелазак, прекорачење), који означава превазилажење или кршење одређених граница, норми или правила. У филозофији, социологији, политичким, правним и другим друштвеним наукама, овај појам често подразумева кршење друштвених, моралних или правних граница. У контексту уметности и културе, трансгресија се може односити на уметничке или креативне изразе који изазивају или разбијају традиционалне обрасце и норми.

Тако на пример, XIX век је обележио династички сукоб Обреновића и Карађорђевића, који је окончан 1904. године убиством Александра Обреновића и доласком на власт Петра Карађорђевића. Поред тога, концепт монархије, који је развијан од 1815. године, нестао је 1945. године, заједно са идејом унитарне Југославије, када се прешло на револуционарни социјализам и федерализам, развијан кроз партизански покрет током Другог светског рата и после њега. Комунистичка и социјалистичка идеја федералне Југославије доживела је крах 1992. године у вихору грађанских ратова бивших република чланица југословенске федерације. Самим тиме, од 2006. године Србија се као република нашла поново на почетку развоја своје државности.

У раду су хронолошки обрађене побуне, буне и протести, као и завере, политичке кризе и грађански нeredи који су обележили политичку сцену Србије од 1815. године па до 2006. године и распада Државне заједнице Србије и Црне Горе. На крају, можемо закључити да су побуне, буне, завере, немири и протести који су се догодили током XIX века оставили печат на националном идентитету Срба као нације, како позитиван, тако и негативан, а нарочито у култури, политичкој теорији, као и у уставном и кривичном праву.

ПОЈАМ ПОБУНЕ

Побуна је организовани или спонтани чин отпора, противљења или устанка против власти, система, установљених правила или одређене ситуације. Побуне могу бити мирне (у облику протеста, штрајкова или грађанске непослушности) или насилне (у облику устанака, револуција или оружаних сукоба). Побуна представља посебан начин неког супротстављања. Она може бити оружана и ненасилна. Оружана као начин је карактеристична, пре свега, по својој противправности, јер оружана побуна није никада правни пут супротстављања. Побуна је мотивисана одређеним циљем који може бити и оправдан, али начин на који се долази до тог циља је друштвено опасан. „Побуна на броду” је термин који се користи за описивање ситуације у којој се група људи или појединаца подиже против власти или неке неправде уместо да прихвати своју судбину или чека уместо наду, промену или излаз из тешке ситуације. Појам може бити метафоричан, како у људским историјским и друштвеним контекстима, или се односи на конкретне побуне на мостовима или на другим јавним местима.

Најчешћи облици политичких преврата су побуне. „У случају да се одиграва на ширем подручју и у њему суделује већи број особа, за побуну се користи израз устанак. У ужем смислу се под изразом побуна подразумева одбацивање ауторитета, односно одбацивање послушности од особа које се због специфичности ситуације налазе у трајном односу субординације. Тако се одбијање наређења од стране капетана брода назива бродском побуном, одбијање војника да слушају своје официре назива војничком, а одбијање затвореника да слушају затворске власти назива затворском побуном. Сви ти случајеви у правилу садржавају чин насиља, било у стварном, било у симболичком смислу. Побуна је масовна акција индивидуално и по броју неодређене групе људи ради насилног обарања неког друштвеног или државног система или ради супротстављања неком органу или некој мери државне власт” (Politička enciklopedija 1975, 737). Односно, побуна представља релативно масовне активности одређених друштвених група усмерене на супротстављање постојећем друштвеном поретку или неком поступку његових органа или представника (Milošević 2001, 229) Побуњеничка дејства обухватају војна, полувојна, политичка, економска, психолошка и цивилна дејства.

У суштини, стратеги побуна, као и оружаних побуна имају два основна задатка: 1) одузимање легитимности актуелном режиму, и 2) добијање легитимности за себе (да би се оправдало лично поступање).

Генерално разматрајући друштвени феномен побуне, али и разлоге због којих се покрећу, могу се поделити на:

- *Друштвене побуне* – обухватају колективне акције и покрете којима људи изражавају незадовољство постојећим друштвеним, политичким или економским условима. То може бити изражено кроз протесте, револуције, штрајкове или друге облике непослушности и отпора против власти или устаљених норми, као резултат дубоких и широко распрострањених социјалних проблема, као што су сиромаштво, неједнакост, репресија или корупција.
- *Политичке побуне* – усмерене против владајуће власти или политичког режима. Оне су масовни и организовани протести или бунтови који имају за циљ да промене политичке структуре, власти или политике у одређеној држави или региону и могу бити покренуте због разних разлога као што су незадовољство владином политиком, економским стањем, људским правима или недостатком демократских права. Политичке побуне могу да изазову дубоке промене, али понекад резултирају и насилним сузбијањем, што доводи до губитака живота и кршења људских права.
- *Идеолошке побуне* – догађаји или покрети који су покренути због разлика у идејама, вредностима или уверењима. Ове побуне обично нису само о економским или политичким разликама, већ о дубљим, филозофским или моралним сукобима који се могу односити на религију, друштвену правду, нацију или друге важне аспекте људске егзистенције. Односе се и на друштвене или политичке побуне које су покренуте на основу специфичних идеолошких уверења или уверења које се односе на начела, вредности и циљеве. Ове побуне могу бити усмерене против постојећих власти, друштвених система или структура које се сматрају неправедним или неспроводивим према идеолошким принципима. Идеолошке побуне често имају дубоке философске, политичке и економске импликације,

и могу водити променама у друштвеном уређењу, али исто тако понекад резултирају дестабилизацијом и конфликтима.

- *Антимонархистичке побуне* – догађаји у којима су људи, групе или покрети протестовали против монархистичког система владавине. Ове побуне често су биле покренуте због незадовољства са аутократским властима, економским условима, репресијом, а понекад и као део ширег политичког и социјалног контекста који је укључивао тежњу за демократијом и републиканизмом. Антимонархистичке побуне могу се поделити у различите историјске периоде, од античких времена до савремених антимонархистичких покрета. Антимонархистичке побуне су значајно обликовале историју, не само свргавањем конкретних монархија, већ и кроз ширење идеја о људским правима, демократији и републиканизму.
- *Антикомунистичке побуне* – представљају низ политичких, друштвених и војних покрета који су се десили у различитим земљама током 20. века као реакција против комунистичких режима. Ове побуне су често биле мотивисане противљењем комунистичким идеологијама, диктаторским владама и репресији, али и економским и социјалним условима које су комунистички режими створили. Антикомунистичке побуне су се јављале како у земљама које су биле под директном комунистичком контролом, тако и у земљама које су се бориле против ширења комунизма. Антикомунистичке побуне су биле значајан фактор у паду комунистичких режима, нарочито крајем 1980-их и почетком 1990-их, када је дошло до распада Совјетског Савеза и краја комунизма у источној Европи.
- *Антиглобалистичке побуне* и покрети – представљају протесте и отпоре против процеса глобализације, која се односи на све већу економску, културну, политичку и технолошку међузависност између земаља и региона. Глобализација је довела до значајних промена у начину живота, али и до бројних контроверзи и критика, које су често доводиле до побуна и протестних покрета. Ови покрети су углавном били усмерени на противљење великом капитализму, неједнакости коју глобализација може узроковати, као и на утицај различитих међународних институција. Антиглобалистичке побуне и протестни покрети и даље играју важну улогу у савременим

друштвима, јер постављају питања о томе како глобализација може и треба да буде регулисана тако да буде корисна за све, а не само за најмоћније актере у глобалној економији.

- *Културне побуне* – социјални и политички покрети који се боре против традиционалних норми, вредности или структура власти унутар друштва. Ове побуне обухватају различите аспекте, као што су уметност, литература, мода, начин живота и образовање. Људи који су укључени у културне побуне обично настоје да изазову или промене доминантне друштвене и културне конвенције. Ове побуне често прерастају у шири друштвени или политички покрет који настоји да промени системске неједнакости и утиче на културне вредности, али истовремено могу бити и начин на који групе људи раде на самоизражавању и стварању нових простора за индивидуалне различитости.
- *Колонијалне побуне* – покрети отпора које су започели народи под колонијалним властима у различитим деловима света. Ове побуне су најчешће биле против европских империја које су владале колонијама у Африци, Азији, Латинској Америци и другим деловима света.
- *Затвореничке побуне* – историјски догађаји који обухватају групе затвореника који се организују како би протестовали против лоших услова живота у затворима, неправде или репресије. Ове побуне су често биле мотивисане тежим условима живота, лошим третманом од стране затворских власти или чак злоупотребом власти. Побуне су често доводиле до јачих мера од стране власти, али су такође понекад допринеле изменама у затворском систему и правима затвореника.
- *Социјалне побуне* – настају као реакција на социјалну неправду, сиромаштво или дискриминацију. Оне су обично колективне акције које покрећу људи из радничке или маргинализоване класе против постојећих друштвених и економских система, када осећају да су неправедно третиран и искључени из друштвене добробити. Оне се често јављају као резултат дубоких економских неједнакости, политичке репресије или недостатка основних људских права.

- *Радничке побуне (worker uprisings)* – историјски догађаји који се односе на протесте и побуне радничке класе против нељудских радних услова, ниских плата и експлоатације од стране капиталиста или власти. Такве побуне су често биле део ширег контекста друштвених промена и покрета за радничка права и социјалну правду. Такве побуне су често имале дубок утицај на развој радничких права и законодавства, а понекад су водиле и до дубоких друштвених и политичких промена.
- *Сељачке побуне* – односе се на различите устанке или побуне кроз историју које су организовали сељаци против властодржаца, феудалаца или других друштвених структура које су их експлоатисале. Ове побуне су често део ширег социјалног или економског контекста и могу бити повезане са неједнаким дистрибуирањем ресурса, лошим животним условима или политичким угњетавањем.
- *Младачка побуне* (или младачки покрети) – уопште је социолошки и политички феномен који се односи на отпор и активизам младих људи против друштвених, политичких и културних утицаја који се сматрају застарелим или потглачивачким. Ове побуне могу бити локалног, националног или глобалног карактера и могу се појавити у различитим временским периодима и друштвеним контекстима. Суштински, младачка побуна је начин да млади људи изразе своје незадовољство са постојећим системом и траже нове начине живота, рада и разматрања вредности у друштву.
- *Студентске побуне* – историјски догађаји у којима студенти протестују против различитих аспеката друштва, као што су политичке, економске, образовне или социјалне неправде. Студенти су често били на челу друштвених промена и политичких трансформација, јер су били изузетно осетљиви на неправду и увек били на ивици друштвених померања, где су имали снажан утицај. Ове побуне су обично биле мотивисане жељом за већом слободом, правима, реформама и побољшањем животних услова, али и као протест против репресивних режима и друштвених структура. Студентске побуне су имале дубок и дуготрајан утицај на политичке и социјалне промене широм света, јер су студенти често били један од главних покретача реформских процеса.

- *Војне побуне* – кад се војска или њени делови окрену против званичне власти. „Војне побуне” (или „војни устанци”) односе се на ситуације у којима војска, делови војске или оружане снаге покрећу бунт против законитих власти, најчешће како би сменили владајући режим или изазвали промену политичког система. Ове побуне могу бити мотивисане разним факторима, као што су незадовољство војних структура због социјалних или економских проблема, као и политичке разлике у друштву.
- *Ученичке побуне* – могу се односити на различите историјске и друштвене контексте. То је термин који се користи да опише тренутке када ученици, било појединачно или групно, изражавају незадовољство са неким аспектима школског живота, као што су правила, методе наставе или општи услови у школи. Ове побуне могу бити мирне, као што су протестни зборови, али могу бити и агресивније, с инцидентима као што су штрајкови или упади у канцеларије. Такве побуне често указују на дубље проблеме у систему образовања и односу између ученика и наставног кадра.
- *Еколошке побуне* – представљају покрете и протесте који имају за циљ да подигну свест о еколошким проблемима и захтевају промене које би водиле ка очувању животне средине. Ове побуне се често боре против велике политичке и економске моћи, али и покрећу важне дебате о будућности животне средине и људске одговорности.

Током историје побуне су често доводиле до значајних промена у друштвима, било кроз реформе или кроз насилне револуције или контрареволуције. „За побуну се каже да представља и облик превратничких дејстава који подразумева од организоване скупине тајно припреману оружану акцију ради насилног обарања постојећег уставног поретка” (Ђорђевић 1986, 267–295). Сама побуна се одвија у три сукцесивне фазе: „У првој фази, идеолошко језгро (група, организација, политичка партија) настоји да створи што ширу базу за своје деловање и притом користи искључиво политичко-вербалне методе деловања. Друга фаза подразумева деловање на прогресивном слабљењу противника – јавне власти и преузимању контроле над становништвом – при чему се користе и облици физичког насиља (уцене, физички обрачуни са неистомишљеницима, масовне рушилачке демонстрације, као и спорадични оружани

сукоби са органима реда). Трећа фаза је офанзивна и карактерише је појава већег броја мањих организованих наоружаних група, па и већих војно организованих формација. Коначни циљ ове фазе је преузимање власти, односно отцепљење дела територије која се налази под контролом побуњеника од матичне државе” (Milošević 2005, 35–36).

Извесно, има историјских тренутака када је побуна и оружана борба нужна ради људске слободе али ако исход те борбе треба да буду достојанство и самопоштовање, она се не може састојати од терористичких напада на децу. Може се доказивати да су такви напади неизбежан производ репресије и у неком смислу то може бити и тачно. Мржња, страх и жеља за доминацијом психолошка су обележја и једне и друге стране (тлачитеља и потлачених), као и да је њихово испољавање радикално детерминисано. Обележја револуционарне борбе против тлачитеља и насилника нису безумни бес и насумично насиље, већ уздржаност и самоконтрола. Револуционар показује своју слободу на исти начин на који је и стиче, непосредно се суочавајући са својим непријатељем и уздржавајући се од напада на било кога другог. Револуционарни борци нису разрадили дистинкцију између званичника и обичних грађана само да би поштедели недужне, већ и да би поштедели себе од убијања недужних. Код људи ухваћених у замку крвавих борби, овај кодекс је пресудан за самопоштовање. Исто се може рећи и за ратне конвенције: у контексту ужасне присиле, војници најјасније потврђују своју слободу када се покоравају моралном закону (Volzer 2010, 260).

Устанак као једна од форми испољавања побуне, спада у најчешће коришћене начине насилне и нелегалне смене власти у историји. Специфичности сваког устанка су садржане у изналажењу аутентичне сопствене форме, јер су, у супротном, одмах или у скорој будућности осуђени на неуспех. Циљеви устанка могу бити верско, национално, класно, политичко или свако друго осамостаљење и историјско ослобођење и у пракси су најчешће тесно испреплетени. Зависно од тога, које друштвене снаге учествују у устанку, ко их води и какви су им циљеви, устанци се одређују као прогресивни или реакционарни. Да је устанак стални пратилац развоја друштва, показује огроман низ устанака против различитих видова неправде, неслободе и угњетавања у свим историјским епохама. Устанци робова, попут Спартакновог, многобројни устанци

сељака, верски и ослободилачки устанци, па чак и савремени покушаји вођења антиколонијалне борбе, у форми устанка, имали су као своје основне слабости, прво подвојеност актера, што је чинило проблем савезништва и командовања нерешивим и најчешће доводило до изолације устанка и непостојање јасно дефинисаних политичких циљева и програма. Због тога су по своме домету углавном представљали слабо организоване осветничке изливе масовног незадовољства, који су пре свог коначног пораза доводили до узајамних масовних крвопролића, а касније и до сурових одмазди над устаницима.

Као битни за процену покретања и оцену значаја и домета савременог устанка следећи фактори: могући степен организованости и масовности устанака, степен утицаја на масе ради њиховог прикључивања акцији устаника или добијање њихове подршке, степен стабилности власти, способност власти да угуши устанак кроз економске и организационе моћи или опремљеност, бројност и обученост снага за успостављање реда и постојање спољне помоћи како властима тако и устаницима.

Инсурекција је појам који у свом традиционалном значењу подразумева оружану побуну, односно устанак. У новије време се под тиме подразумевају разни политички покрети који своје циљеве настоје постићи оружаним путем, најчешће кроз герилску стратегију и разне облике асиметричног ратовања. У још ужем значењу се под инсурекцијом подразумевају разне паравојне формације које не уживају статус зараћене стране по међународном ратном праву.

Револуција (лат. *revolutio*, „преобрат или преображај”) описује било коју брзу и драматичну промену. Од времена Француске револуције појам се углавном користи као опис за оружане или насилне политичка промене. Може се користити за описивање брзих промена на подручју културе, економије, технологије или друштва. Супротни појам револуције је у тим контекстима појам еволуције. Одлучујуће је, да се промене одвијају изван правне норме постојећег система. По тој је дефиницији револуција незаконит чин који се темељи на односу војних или политичких снага. Неуспешни покушаји револуције се понекад називају и револтом или побуном. Револуција је радикална промена друштвених односа. Политичке револуције су праћене насиљем и променама. Социјална револуција подразумева промене у социјалној структури друштва. Социјалне и политичке револуције су често институционализоване.

Контрареволуција је израз који се користи за супротстављање револуцији. Блиско је повезан с изразом реакција иако нису синоними. То је израз који, зависно од идеологије, политичких и других прилика, може имати позитивне и негативне конотације. „Присталице радикалних и прогресивних идеологија који инсистирају на мењању друштвеног поретка ће тако контрареволуцију сматрати негативном појавом. Можда су најбољи пример за то комунистичке државе, укључујући бившу СФРЈ, које су користиле израз ‘контрареволуција’ за кривично дело које у некомунистичким државама одговара велеиздаји” (Matić 2024).

ПОБУНЕ У СРБИЈИ И ЈУГОСЛАВИЈИ ОД 1815. ДО 2006. ГОДИНЕ

Када посматрамо политичку сцену Србије, од настанка модерне државности 1815. године, па до распада Државне заједнице 2006. године можемо закључити да је она била прожета побунама, протестима, ослободилачким и светским ратовима, сменама државних уређења и политичких система што је нужно оставило и последице на српску политичку мисао, али и науку.

За период постојања Кнежевине (Књажевине) Србије у периоду од 1815. до 1882. године, односно за време владавине династије Обреновића од 1815. до 1838. године, када је владар био кнез Милош Обреновић и његов син Михаило Обреновић од 1839. до 1842. године, везано је неколико буна или побуна. То су биле: Ђакова буна из 1824. године, Кочићев устанак из 1830. године, Милетина буна из 1835. године, Книћанска буна из 1836. године, Танаскова буна и Буњевска буна из 1837. године. Кључни узроци ових буна или побуна су били лоша управа, злоупотреба власти, несразмерни намети, као и неправда и насиље чиновника. За време прве владавине Михајла Обреновића, догодила се Вучићева буна 1842. године, која је довела до смене династије Обреновић са Карађорђевићима (Logos 2016, 442–461).

У време владавине Александра Карађорђевића од 1842. до 1858. године, догодиле су се следеће буне: Катанска буна из 1844. године, буне у време револуције 1848. и 1849. године, Тенкина завера и бунт 1857. и 1858. године, који је довео до Светоандрејске скупштине 1858. године и до смене Александра Карађорђевића, као и повратка Милоша Обреновића на чело Србије.

Иако у периоду друге владавине Милоша Обреновића од 1858. до 1860. године није било великих буна, постојало је *политичко незадовољство*, посебно међу уставобранитељима и присталицама Карађорђевића, али је Милошева смрт 1860. године спречила даље побуне.

Током друге владавине Михаила Обреновића од 1860. до 1868. године, било је неколико покушаја побуна и завера, али су све до атентата 1868. године биле неуспешне. То су биле: завера Луке Лазаревића из 1862. године, официрска завера из 1867. године, као и атентат на Михаила Обреновића из 1868. године. Највећа претња за Михаила биле су присталице Карађорђевића, које су, на крају, и организовале његово убиство. Његова смрт означила је почетак новог раздобља у Србији под малолетним кнезом Миланом Обреновићем.

Владавина Милана Обреновића од 1868. до 1889. године била је обележена бројним унутрашњим побунама, политичким кризама и заверама. Његова политика западне оријентације, централизације власти и сузбијања опозиције изазвала је велико незадовољство међу различитим друштвеним групама. То су биле: завера против намесништва од 1868. до 1872. године, незадовољство због Берлинског уговора из 1878. године, Тимочка буна из 1883. године, незадовољство и народни бунт након српско-бугарског рата из 1885. до 1886. године, радикалска завера из 1887. године, Миланова абдикација 1889. године без побуне, али под снажним притиском јавности, што је уједно означило и почетак владавине Александра Обреновића.

Владавина Александра Обреновића од 1889. до 1903. године, била је обележена ауторитарним владањем, политичким кризама и незадовољством различитих друштвених група. Његова апсолутистичка владавина, као и непопуларне политичке реформе и одлуке, као што су укидање Устава, прогон политичких противника и венчање са Драгом Машин, изазвале су серију завера и покушаја његовог свргавања. То су биле: противљење регенству од 1889. до 1893. године, политичке кризе због промене Устава од 1894. до 1899. године, побуна официра због венчања са Драгом Машин 1900. године и Мајски преврат 1903. године, када су убијени Александар Обреновић и Драга Машин, чиме је окончана владавина династије Обреновић, а на власт је дошао Петар I Карађорђевић (Kazimirović 2016).

Током владавине Петра I Карађорђевића од 1903. до 1914. године, није било великих народних буна, али су највећу претњу представљале политичке и војне завере, посебно од стране присталица династије Обреновић и „Црне руке”. Иако је Петар I био демократски владар, војни кругови су често вршили притисак на владу, а неуспели покушаји завера кулминирали су кризом 1914. године, која је довела до Првог светског рата. То су биле: отпор присталица династије Обреновић од 1903. до 1906. године, сукоб између Петра и „Црне руке” од 1903. до 1914. године, као и сукоб „Црне руке” са председником Владе Николом Пашићем од 1912. до 1914. године, који је резултирао повлачењем Петра и проглашавањем Александра Карађорђевића за регента, као и почетак Првог светског рата чиме је спречен пуч „Црне руке”.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевина СХС) је трајала од 1918. до 1929. године, када јој је промењено име у Краљевина Југославија која је трајала до 1945. године. Буне против Краљевине СХС, биле су последица недовољно јасно дефинисаних односа између народа и региона, централизације власти у Београду, социјалне неправде и економских проблема. Унутрашња нестабилност довела је до више побуна, атентата и политичких криза. Ова незадовољства су се наставила и у Краљевини Југославији, што је на крају допринело њеном распаду током Другог светског рата. Хрватски сепаратистички покрет био је један од највећих изазова за политичку стабилност Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије. Незадовољство хрватских политичких елита и дела становништва довело је до развоја различитих облика отпора – од политичке борбе за аутономију до екстремних терористичких активности усташког покрета, које су кулминирале атентатом на Александра I 1934. године у Марсеју. Поред хрватског, македонско питање је било један од најосетљивијих и најспорнијих националних проблема. Оно је укључивало статус македонског народа, репресију од стране државе, терористичко деловање Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО) и политичке сукобе са суседним државама, нарочито Бугарском. Комунистичка партија Југославије (КПЈ) била је једна од најважнијих опозиционих снага, која је прешла пут од легалне до илегалне организације и извела револуцију. Иако је деловање КПЈ било забрањено након 1920. године, наставила је да функционише у илегалу и постепено јачала свој утицај, што је кулминирало њеном водећом улогом у Народноослободилачком

покрету током Другог светског рата. Поред ова два национална проблема, побуне су биле и Тимочка буна 1919. године, Божићна побуна из 1919. године, Хусинска буна из 1920. године, албанске (качачке) побуне од 1918. до 1924. године, убиство посланика Стјепана и Павла Радића, као и Ђуре Басаричека 1928. године, сељачке побуне и раднички штрајкови за време Велике економске кризе од 1929. до 1933. године, завера официра против диктатуре 1930. године, Велебитски (Лички) устанак из 1932. године (видети Matković 1996), атентат на Александра 1934. године, као и пуч 27. марта 1941. године. Ови процеси су довели до дубоке поделе унутар југословенске државе и припремили терен за трагичне догађаје у Другом светском рату.

Током и након Другог светског рата, на просторима Србије и Краљевине Југославије формирана је нова Југославија, и то најпре као Демократска Федеративна Југославија, која је трајала до 29. новембра 1945. године, као прелазни период између монархије и социјалистичке републике. Након тога, промењено је име у Федеративна Народна Република Југославија, које је коришћено до 7. априла 1963. године, да би од тог датума у употреби било име Социјалистичка Федеративна Југославија (СФРЈ), које је коришћено до 1992. године и распада Југославије. У социјалистичкој Југославији, након укидања монархије, од 1945. до 1992. године догодило се више побуна, буна, завера и криза, које су биле резултат политичких, етничких, економских и идеолошких фактора. Оне су се одвијале у различитим периодима и на различитим просторима Југославије. Ови догађаји су били део комплексног процеса који је довео до краја СФРЈ и формирања нових држава на њеном простору. То су биле: побуна Албанаца на Косову и Метохији из 1944–52. године, антикомунистички оружани отпор у периоду од 1945. до 1948. године, Информбировска криза од 1948. до 1955. године, Цазинска буна из 1950. године, случај Александра Ранковића и Брионски пленум из 1966. године, студентски протести у Београду 1968. године, Хрватско пролеће (Маспок) 1971. године, политички обрачун са српским либералима 1972. до 1973. године, косовска криза – масовне демонстрације и немири Албанаца у Социјалистичкој Аутономној Покрајини Косово и Метохија 1981. и 1989. године, Сански процес 1983. године, случај „Лојалност” унутар Југословенске народне армије из 1984. године, Меморандум САНУ 1986. године, Распад Савеза Комуниста Југославије 1990. године, студентски протести у Београду 1990. године, демонстрације на

Тргу Републике у Београду 9. марта 1991. године, грађански ратови у СФРЈ од 1991. до 1992. године, који су и довели до потпуног распада Југославије. Грађански ратови на просторима бивше Југославије су трајали до 1995. године (Ковач, Поповић Gligorov, i Dimitrijević 2015).

Након распада СФРЈ, 27. априла 1992. године формирана је Савезна Република Југославија (СРЈ), у чији састав су ушле републике Србија (са аутономним покрајинама Војводина и Косово и Метохија) и Црна Гора, које су до 1992. године биле у саставу СФРЈ. СРЈ је била обележена друштвеним кризама, ратовима и политичким сукобима. Трајала је од 1992. до 2003. године, када је уставним реформама трансформисана у Државну заједницу Србија и Црна Гора (ДЗ СЦГ), која је престала да постоји 2006. године. Крај ДЗ СЦГ означио је почетак нових политичких процеса који су довели до формирања независних држава Србије и Црне Горе. То су били: грађански ратови у бившим републикама Хрватској и Босни и Херцеговини од 1992. до 1995. године, међународне санкције Уједињених нација од 1992. до 1995. године, протести опозиције 1992. и 1993. године, побуна Албанца на Косову и Метохији и НАТО агресија од 1990–1999. године (видети Barišić 2024), студентске демонстрације 1992, 1996/97. и 1998/99. године, грађански протести због локалних избора 1996. и 1997. године, петооктобарски протести 2000. године, грађански протести поводом хапшења и испоручивања Слободана Милошевића Међународном суду за ратне злочине на просторима бивше Југославије 2001. године, побуна Јединице за специјалне операције из 2001. године, атентат на Зорана Ђинђића, председника Владе Републике Србије 2003. године и акција „Сабља” и политичке тензије у Црној Гори од 2003. до 2006. године.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Сама побуна је често знак дубоке кризе у друштву и може довести до значајних политичких промена, али и до дуготрајних конфликта и нестабилности.

Када разматрамо политички развој Србије од 1815. године, од настанка модерне монархије, унутар које су се сукобљавале две династије Обреновића и Карађорђевића, као и сукоб монархистичких и републиканских идеја прожетих српском националном идејом, која је прерасла у југословенску идеју, чији крах је наступио 2006.

године распадом Државне заједнице Србије и Црне Горе, можемо закључити да је то био један изразито развијен и контроверзан политички, идеолошки и правни пројекат разапет између различитих и сукобљених концепата модерне цивилизације. Све ово је оставило снажан печат, како на науку, тако и на свакодневни живот, уз напомену да су бројни конфликти развијани више векова, али да до данас нису добили разјашњење, било кроз јасно дефинисане националне интересе Републике Србије, било кроз одговарајући научни оквир.

Тако на пример, XIX век је обележио династички сукоб Обреновића и Карађорђевића, који је окончан 1903. године убиством Александра Обреновића и доласком на власт Петра Карађорђевића. Поред тога, концепт монархије, који је развијан од 1815. године, нестао је 1945. године, заједно са идејом унитарне Југославије, када се прешло на револуционарни социјализам и федерализам, развијан кроз партизански покрет током Другог светског рата и после њега. Комунистичка и социјалистичка идеја федералне Југославије доживела је слом 1992. године у вихору грађанских ратова бивших република чланица југословенске федерације. Самим тиме, од 2006. године Србија се као република нашла поново на почетку развоја своје државности.

На крају, може се констатовати да је рад имао за циљ да покрене размишљања о побуни и буни, са политиколошких, идеолошких, историјских и правних аспеката, као и да укаже на проблематику развоја модерног друштва Србије у односу на међународно друштво. У политичком и историјском развоју Србије од 1815. године до 2006. године побуна је била саставни део развоја модерне српске државе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Barišić, Igor. 2024. „Asimetrično ugrožavanje bezbednosti Republike Srbije – teorijski okvir za analizu problema na Kosovu i Metohiji.” *Politika nacionalne bezbednosti* 26 (1): 83–103. DOI: 10.5937/pnb26-50171.
- Volzer, Majkl. 2010. *Pravedni i nepravedni ratovi: moralni argumenti sa istorijskim primerima*. Beograd: Službeni glasnik.
- Dorđević, Obren. 1986. *Leksikon bezbednosti*. Beograd: Partizanska knjiga.

- Kovač, Svetko, Irena Popović Gligorov i Bojan Dimitrijević. 2015. *Slučaj Ranković iz arhiva KOS*. Beograd: Medija centar Odbrana.
- Kazimirović, Vasa. 2016. *Crna ruka*. Beograd: Prometej.
- Logos, Aleksandar. 2016. *Istorija Srba*. Beograd: Svet knjige.
- Matić, Goran D. 2024. „Veleizdaja u krivičnom zakonodavstvu Republike Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 26 (1): 145-164. DOI: 10.5937/pnb26-50033.
- Milošević, Milan. 2001. *Sistem državne bezbednosti*. Beograd: Policijska akademija.
- Milošević, Milan. 2005. *Odbrana od terorizma*. Beograd: Svet knjige.
- Politička enciklopedija*. 1975. Beograd: Partizanska knjiga.
- Matković, Hrvoje. 1996. *Povijest nezavisne države Hrvatske*. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić.

Goran D. Matić*

*Office of the National Security Council
and Classified Information Protection, Belgrade*

REBELLIONS, REVOLTS, CONSPIRACIES, UNRESTS AND PROTESTS IN SERBIA FROM 1815 TO 2006

Resume

Rebellions, revolts, uprisings, and also citizen protests and riots are often signs of deep division and crisis in society and may bring about significant political changes, as well as long-lasting conflicts and instability. When we observe the political scene in Serbia from the inception of the modern statehood in 1815 to the disintegration of the State Union in 2006, we can state that it was pervaded by rebellions, protests, liberation wars, and world wars, changes in the system of government and political systems, which had inescapably left consequences on both Serbian thought and science. Finally, we can conclude that rebellions, revolts, conspiracies, riots, and protests that happened in the course of the 19th century left both positive and negative marks on the national identity of Serbs, especially on the culture, political theory, as well as on the constitutional and criminal law.

Keywords: politics, security, history, political violence, revolt, conspiracy.

* E-mail address: goran.matic@nsa.gov.rs; ORCID: 0000-0001-8443-5797.

** Овај рад је примљен 1. фебруара 2025. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 14. фебруара 2025. године.